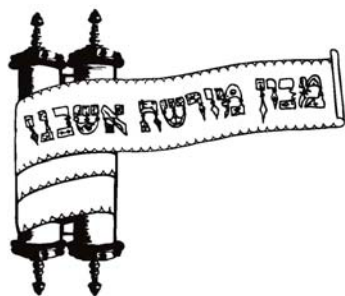

ירושתנו | ספר עשירי ה'תשע"ט

ירושתנו

ה'תשע"ט

ספר שנה

לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"ט

ספר עשירי

מכון מורשת אשכנז
בני ברק פרוס שנת תשע"ט

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (דברים לג, ד) - צוה לנו שנעשה תקנה שיהא מורשה...

ספר חסידים, סימן תתקצו

השתבחה קהילת אשכנז, שבכל שנות גלותה, אדוקה היתה במורשתה ובמסורתה, עד כי העיד עליה אחד מגדולי שבמצוקות הימים גלה לארץ ספרד: "כי אני מחזיק את המסורת שלנו, וקבלת אבותינו ז"ל חכמי אשכנז, שהיתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן" (שו"ת הרא"ש, ש, כלל כ סימן כ).

גם כאשר חברו עליה אויביה מבית ומחוץ וביקשו לערער את מסורתה, תמיד קמו לה גדולים וצדיקים שהעמידו דת על תילה ושימרו את מסורתה עתיקת היום. אך עד כמה אירונית היא העובדה, שדווקא כאשר נעקרה גלות אשכנז, רבת ההוד ואדוקת המסורת, ממקור חיונה ועלתה ושבה אל צור מחצבתה – ארץ הקודש – ממנה ינקה את מורשתה, דווקא כאן כמעט ונשתכחה.

סדרת 'ירושתנו' הרי היא בכלל קיום אותו ציווי "שנעשה תקנה שיהא מורשה", כפרט אחד מפעולות "מכון מורשת אשכנז", קדמה לה לסדרה זו, בזמן ובמעלה, סדרת 'שרשי מנהג אשכנז', שבשנה זו זכה מחברה, יו"ר מכון מורשת אשכנז, יקירנו הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א, להוציא לאור את הכרך החמישי עב הכרס ועמוס התוכן, בעל ענפים רבים המטעימים את פירות אשכנז המתוקים.

בתי הכנסיות כמנהג אשכנז הותיק הרבים שנתייסדו מאז, ובמיוחד ספרי התפילות - סידורים, מחזורים, ספרי סליחות וקניות, בכמה וכמה מהדורות חדשות - מלמדות כי האילן הישן והעתיק עדיין יונק חיותו משרשיו העמוקים, ובעזה"ש דור לדור יביע אמריו.

*

הכרך העשירי, המוגש בזה אל קהל המתעניינים והמצפים לו, מביא בלב עורכיו וקוראיו שמחה כפולה: ראשית הוא סוגר תקופה של עשרה כרכים, המלאים מזן אל זן, העומדים למניין ומלמדים מה יפה ירושתנו. ועוד זאת, אין זה סוד כי הכרך הנוכחי סבל מחבלי לידה ארוכים למדי. השנתון לא הופיע בשנתיים האחרונות וכמעט שאמרנו נואש. חובתנו להתנצל בזאת בפני אלו שציפו לו, להביע הערכה לאלו שהמתינו לו בסבלנות מרובה, ולצד זאת להודיע שהתוכנית היא לחזור ולהוציא את השנתון מדי שנה בשנה – בתקווה שהוא יופיע בעתו ובזמנו. ומעתה מוזמנים כל תופסי הקולמוס להמשיך לשלוח את פרי מחקרים וחידושיהם למגוון המדורים.

בהוקרה לכל אלו שתמכו והמריצו, הן בדיבור והן במעשה.

מערכת ירושתנו

פרוס שנת תשע"ט

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

ספר החיים מהדורה קמא / רבי חיים מפרידבורג זצ"ל יט
'ספר החיים' חובר ע"י רבי חיים מפרידבורג בחודשיים של 'הסגר' עקב מגיפה שפגעה בבני ביתו ונדפס בשנת ש"ג, חמש שנים אחר פטירתו. בקובץ כתב יד פרנקפורט 86 מצויה גרסה מקוצרת של הספר. השוואת תוכנו לתוכן הספר הנדפס העלתה כי מדובר במהדורה קמא של ספר החיים, המתפרסם בזאת לראשונה בתוספת מבוא הפורס את תהליכי כתיבת חיבוריו של רבי חיים ומנתח את התוכן הכולל של כ"י פרנקפורט 86. בנוסף הוא מאשר את הדעה שקובץ כ"י פרנקפורט 86 הוא אוטוגרף של המחבר.

אמת ליעקב - ספר דברים / רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל נו
סיום סדרת דרושי פרשיות התורה שנשא רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל, רבה של פרנקפורט דמיין ומחבר שו"ת 'שב יעקב' (בכרכי ירושתנו הקודמים פורסמו הדרושים לחומשים הקודמים). דרושי פלפול בסגנונם המיוחד של ראשי הישיבות באשכנז דאז, שלא נמר טעמם ולא נס ליחם.

תשובת רבי מנחם מנדל קארגוי בענין נדרי רבים / הרב יהודה אהרן הורוויץ פט
'חברא קדישא' דזולצבורג, שנוסדה בשנת תקע"ב, נתבקשה לסדר את חוקיות חברתם על ידי הממשלה. לשם כך היה עליה להגיש את תקנות החברה בפני הממשלה לבדיקה אם אינן סותרות את חוקי הרשויות, ובעקבות זאת נזקקה לבטל תקנות אחדות שנתקנו בשעתן. השאלה היתה אם אין בזה חשש של נדר על דעת רבים, ואם ניתן לבטל את אותן תקנות.

השגות על ספר 'שערי בינה' / רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל קא
יזחק טולניס-האנדל התהדר כתלמידו של רבי מרדכי בנט וביקש לערער את היהדות המסורתית בספרו 'שערי בינה' ובספריו הנוספים. רבי עזריאל הילדסהיימר נחרד מן ההשפעה ההרסנית של הספר ופתח במלחמת חורמה נגדו. הוא עודד כתיבת חיבור שיתפלמס עמו, כשהוא מממן את הוצאתו, ואף הוא עצמו עבר עליו ורשם את השגותיו המתפרסמות בזאת לראשונה, בתוספת מבוא מקיף על כל הפרשה.

שו"ת חכמי אשכנז בענין המקווה בנירנברג / רבי שלמה אנסבכר זצ"ל רכ
רבי שלמה אנסבכר, רבה של ק"ק 'עדת ישראל' בנירנברג, ביקש להקים מקוה בעירו, אך נתקל בקשיים שדרשו פתרונות הלכתיים מיוחדים. במשך כמה שנים נשא ונתן בעניין זה עם גדולי אשכנז: רבי עזריאל הילדסהיימר; רבי יונה רוזענבאום; רבי שמעון הלוי הורוויץ; רבי יוסף גוגנהיימער; רבי שמחה במברגר; רבי יהודה ליב ויסמן; רבי פנחס משה אלחנן [הילה] וכסלר. המכתבים מסודרים וערוכים בתוספת מבוא הלכתי והיסטורי ובתוספת הערות, מקורות וציטונים.

חידוש בסוגיא דחדש / רבי שלמה זלמן ברויאר זצ"ל רסד
קושיא בדברי רש"י במסכת קידושין, שנתקשו בה גאוני עולם, באה לידי יישוב נפלא ומחודש של רבי שלמה זלמן ברויאר, רבה של פפד"מ. החידוש התפרסם בשעתו בכתב עת שכבר נתעלם מן העין ולכן נשמט מעיני מלקטי תורתו. הוא מתפרסם בזאת למלא רצון צדיק זה, "כדי שיהיו... לזכור ולהזכיר דרך לימודו בקודש".

הגהות למסכת סוטה / רבי יונה מרצבך זצ"ל רסו
כרכי הש"ס של רבי יונה מרצבך זצ"ל, רבה של דרמשטדט ומראשי ישיבת קול תורה, מלאים בצינוני
והגהותיו אשר נרשמו בקיצור נמרץ ובדרך רמז. מתוך רשימות אלו פוענחו והועתקו רשימותיו למסכת
סוטה, הורחבו ונתבארו בהערות שוליים.

הלכה ותוספות

בגדי חול בשבת חזון / הרב דניאל יהושע גולדשמידט רעה
בירור הלכתי בדברי רבותינו הראשונים באשכנז ופסקו של הרמ"א בדין לבישת בגדי חול בשבת חזון:
מהי 'כתונת' והאם לובשים בשבת חזון רק כתונת של שבת, או אדרבה רק כתונת של חול; מפני מה השיג
הגר"א שדין זה הוא 'חומרא יתירה' ושאינן ההיתר משום אבלות בפרהסיה; טעם החילוק בין אבלות
בפרהסיה האסורה בשבת לבין אבלות בצנעה המותרת; עדות בעל חתם סופר על המנהג בפפד"מ.

לבישת טלית קטן בתקופת רבותינו הראשונים באשכנז / הרב ירחמיאל ישראל יצחק הלפרין רפא
סקירה הלכתית על לבישת טלית קטן, המתבוננת בתופעה מאז לבישת טלית בזמן חז"ל ועד השפעת
שינוי סגנון הלבוש באירופה על מיעוט קיום המצווה בתקופת הראשונים. הסקירה מציינת הצעות
רבותינו באשכנז וצרפת לקיום מצות ציצית בימיהם: טלית כמין 'פרוניש' של חסידי אשכנז; טלית כעין
'סרבלי' של ר"י הזקן מדנפייר; טלית קטן תלויה ברצועות הנזכר במהרי"ל ובתרומת הדשן. בסופה מובא
מנהגם של גדולי אשכנז בענין טלית קטן, ודיון הלכתי איזו ברכה לפי דעתם ראוי לברך עליה.

חיוב מאה ברכות לרבי יהודה החסיד ושאר חכמי אשכנז / הרב יהודה מנחם שטראוס רצד
חישוב החיוב לברך מאה ברכות בכל יום, נתון במחלוקת אם לענין זה היום הולך אחר הלילה, או הלילה
הולך אחר היום. המאמר שלפנינו מציג זו לעומת זו את דעות הראשונים לכאן ולכאן ומבאר כי לדעת
חסידי אשכנז עניין מאה ברכות הוא כנגד הקרבנות וכדין 'קדשים' שבהם הלילה הולך אחר היום, שלא
כרובן של מצוות התורה שבהן היום הולך אחר הלילה.

עלי הגיון

חורבן ובנין / רבי יוסף שלמה כהנמן זצ"ל שג
מתוך נאום באסיפה שנאספה בט"ו במרחשון, למלאת ארבע שנים לשריפת בתי כנסיות בגרמניה. בנאום
שנישא ככל הנראה בהיכלה של ישיבת 'קול תורה', פרס הרב מפוניבז' שלוש תקופות בחורבנה הרוחני
והגשמי של גרמניה, לעומת שלוש תקופות של בניין.

פרשות המועדים: מקרא קודש / הרב מאיר קסלר שז
פרשות המועדים מופיעות בתורה כמה פעמים, לעיתים בכינוי 'מקרא קודש' ולעיתים 'מקרא קודש' יהיה
לכם'. ולא פעם אותו מועד נקרא פעם כך ופעם כך. בסקירה מלאה של כל האזכורים בתורה, עולים
חידושים באשר למהותם וייעודם של המועדים.

פירושים על התורה נביאים ותפילה / רבי יעקב לוי זצ"ל שיג
פירושים שנהג רבי יעקב לוי זצ"ל לומר לפני נכדיו, נלקטו ונקבצו על ידיהם בשני קבצים. מתוך אותם
קבצים נבחרו לפרסום בעיקר פירושים בשם גדולי וחכמי אשכנז, מפייהם שמע המחבר את הדברים, לתת
להם ולתורתם יד ושם. בסופו נוסף עוד מכתבי המחבר מאמרו על 'עריכת מסיבת בת מצוה לבנות'.

תורת אמן

תענית וינין – תענית פרנקפורט וסדר הסליחות הנאמרות בה / הרב ישראל מרדכי פלס - הרב

יוסף שלמה מאיר שכו
ביום כ' באדר שע"ז חגגו לראשונה בני קהילת פרנקפורט את 'פורים וינין', פורים פרנקפורטאי שנשמר
על ידם דורי דורות. המאמר מתאר על מה ולמה נקבע פורים זה, מיהו זה ואיזה הוא 'וינין' אשר הביא
לקביעת הפורים, ומדוע היום שלפניו, י"ט באדר, נבחר ליום 'תענית'. ואף זאת, אלו סליחות נאמרו
בתפילת יום התענית, ואיזה שינויים חלו בסדר אמירתן בין שנת שע"ז לשנים הסמוכות לה.

'לקוטי חיים' – מנהגי ק"ק נארדען / רבי חיים ב"ר יהודה זצ"ל שלז
'לקוטי חיים' – דינים ומנהגים לעבודת השם, היא התפילה בבית הכנסת שבק"ק נארדען. ספר המנהגים
של קהילת 'נורדן' בצפון-מערב גרמניה, שנכתב על ידי ראש הקהל בתקופת הזוהר של הקהילה לפני
כמאה שנה ונדפס בשפה הגרמנית בפרנקפורט תרע"ג, תורגם עתה לראשונה לעברית בעריכה מחודשת.

יעלה הדס / הרב הלל יחיאל הופנר שפג

נהגו ישראל לברך על מיני בשמים במוצאי שבת. המנהג הפשוט המפורש גם בשולחן ערוך הוא לברך
על ההדס דווקא. מאמר זה סוקר את מקורות המנהג וטעמו, לאור דברי הראשונים וחכמי אשכנז, את
הברכה הראויה על ההדס, עד לפרטי פרטים, כגון לייחד כלי עבור ההדס ומספר ההדסים שיברך עליהם.

הברת התפילה של הגאון רבי נתן אדלר זצ"ל / הרב אלישע חן שצו

השמועה על אודות רבי נתן אדלר, ששינה את מבטאו בתפילה למבטא הספרדי – כהנהגה פרטית ולא
כהוראה לרבים – נחקרת על פי מקורות קדומים. כמו גם שמועה בלתי מבוססת ומופרכת שהמבטא אליו
שינה רנ"א, היה מבטא תימני.

מנהגי הערלה והדס לאחר ברית המילה / הרב משה שוחט תד

ביום השמיני ללידת בן בישראל מקיימים מצוות ברית מילה ומסיירים ממנו את הערלה. את הערלה נהגו
לקבור בעפר. מנהג זה עבר תהפוכות רבות, גלגולים ומחלוקות, מנהגים שונים ואף משונים בכל תפוצות
קהילות ישראל באשר הם. המאמר סוקר את השתלשלות המנהג כפי המתבטא בדברי חז"ל ועד לצורתו
בימינו אנו. כולל הפולמוסים הבאים לידי ביטוי בספרות הגאונים ועד לדורות האחרונים.

האם ניתן וראוי לבנות בימינו בית כנסת ע"פ מסורת אבותינו ? / הרב מרדכי דרפר תפז

בעל המאמר מוכר לבאי 'ירושנתנו' במאמרו על צורת בית הכנסת שהתפרסמו בכרכים הקודמים. הפעם
בא במעין סיכום של המסקנות העולות לאור התעסקותו הרבה בנושא חשוב זה, כולל מסקנותיו להלכה
ולמעשה כיצד ראוי לבנות כיום בתי כנסת.

תקרב רינתי

ביאור בכוונת החרוז 'אומרים קדוש וברוך' באופן לשבת ראש חודש / הרב שרגא פייבל הלוי זיממערמאן תקא
החרוז החוזר באופן 'לך אלי', אותו משוררים בני קהילות אשכנז בשבת-ראש חודש, הוא 'לך קהילות בשבתות ובחדשים אומרים קדוש וברוך'. המחבר מבחיר באופן נפלא מהי דרגת האמונה המיוחדת אליה אפשר להגיע ביום שבו מתאחדים שני הימים המיוחדים 'שבת' ו'ראש חודש', כאשר בדרך זו מתבאר עומק כוונת החרוז 'אומרים קדוש וברוך' הנאמר דווקא בשבת זו.

פזמון 'שעה נאסר' ל"ז בתמוז / הרב אהרן גבאי תקד
הפזמון 'שעה נאסר', שהוא בעצם 'סליחה' ליום תענית י"ז בתמוז, נאמר בכל קהילות ישראל. לפזמון זה שינויי נוסח רבים מאוד (ככל הנראה בעיקר בקהילות אשכנז מאימת המלכות והצנזורה). המאמר בוחן את שינויי הנוסח ומברר את הנוסח המקורי.

אמירת פיוטי 'אקדמות' ו'ציב פתגם' בחג השבועות / הרב אליעזר יהודה בראדט תקיד
הפיוט המפורסם ביותר בכל קהילות ישראל הוא פיוט 'אקדמות מילין' הנאמר בחג השבועות לפני קריאת התורה. זמן אמירתו המדויק גרר אחריו פולמוסים ודיונים הלכתיים. בסקירה רחבה, תוך סקירת דעתם ומעמדם של המקורות האשכנזיים בסוגיה זו, חושף המאמר את תפקידו המקורי של המנהג ומיישב בכך שאלות ותמיהות רבות.

בינת דורות

קווים מקבילים בין יהודה וגליל לבין ספרד ואשכנז / הרב יוסף שלמה מאיר תקלז
השוואות בין מנהגי אשכנז למנהגי ספרד בידי אבילות בשבת ומנהגי 'שבת חזון', והשוואות נוספת במנהגי חופה ונישואין, מעלות קווים מקבילים בין מנהג יהודה בזמן חז"ל למנהג ספרד ובין מנהג הגליל למנהג אשכנז, ומוליכות להקבלה נוספת בשינויי המבטא וההקפדה על היגוי האותיות הגרוניות בין בני הגליל לבני יהודה שהיו 'דייקי לישנא', ובין חכמת הדקדוק שפשטה במידה רבה בספרד ובמידה מועטה באשכנז, לעומת שמירת המסורת של חכמי טבריה בענין מבטא שבע התנועות של לשון הקודש.

ספרות התוספות למסכת כתובות / הרב אהרן גבאי תקעג
מאמר ביבליוגרפי זה סוקר למעלה מעשרה קובצי תוספות למסכת כתובות, זיהוי בעליהם, תיאור כתבי היד המצויים כיום, מהות החיבור והיקפו, דפוסיו והיכן נזכר. לצד אופיו הביבליוגרפי משובץ המאמר בהערות וידיעות חשובות ובסופו סיכום של הידיעות החשובות העולות מתוך המידע הגדול והנרחב. למאמר מצורף כנספח, קצר אבל חשוב: "ביאור בתוספות על פי עיון מקורותיו".

שנים שהם אחד: ר' זלמן מרוטנבורג ור' יקותיאל הכהן / הרב יעקב ישראל סטל תרד
אשכנז של תקופת הראשונים היתה מלאה חכמים וסופרים, מהם שנודעו לדורות ומהם שדבר קיומם לא נודע או כמעט לא נודע. התחקות אחר זיהויו של אחד מהחכמים העלומים מוביל למסקנה כי אין מדובר בחכם עלום אלא במי שכבר נודע ונתפרסם במקצועו – אך כינויו הבלתי מוכר הסתיר את זהותו.

והמה בכתובים

עמודים: תריג - תרכד

קטנתי / הרב בנימין שלמה המבורגר | זיהוי מקורות שהשתרבו ל'פירושי סידור התפילה לרוקח' / הרב לוי יצחק חריטן | הנחת ספר התורה ביום הוצאת שני ספרי תורה / הרב אהרן גבאי | על טעמי ברדיטשוב / הרב יעקב שלמה ביק | טבילה בנהרות כיום / הרב רפאל שטרן | על הביטוי 'להוציא מלבן של צדוקים' / הרב עקיבא קרפ | עוד בענין 'להוציא מלבן של צדוקים' / הרב אהרן יעקב כהן | עוד על ניקוד גלויותינו / הרב יהודה כהן | על צפיפות הקברים בבית העלמין הישן בפפד"מ / הרב שלמה יהודה ליב הופמן | תיקון / מערכת ירושתנו

כבא הספר

עמודים: תרכה - תרל

בנין שלמה | חיל הצבא | השיר והשבח | רבינו דוד אבודרהם |
הקהילה האשכנזית באמסטרדם במאה הי"ח

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשע"ט.....תרלא